

Szent István középkori királysága

Vannak, akik »középkoron« bizonyos sötét, barbár korszakot gondolnak, amikor tombolt a zsarnokság, ököljog, a nyers erőszak uralkodott, állandó háboruk verték fel a munka csendjét s rablólovagok garázdálkodtak szüntelen. A történetírás természetesen alaposan rációfol erre a balhíjedelemre. A történelem azt bizonyítja, hogy ez az úgynevezett »sötét« kor volt az átmenet a megelőző görög-római világból a XVI. századdal beköszöntő új időkbe. Egy új élet előkészítője volt: új erők törnek elő Európa északán, új népek lépnek fel s veszik át földrészünk vezetését az ókor uraiól. Ekkor alakulnak meg a mai nemzetállamok, melyek a kereszténység felvétele által lettek a mai európai államrendszer alapjai. Hatalmas építés jellemzi e kort, hihetetlen fejlődés kíséri tíz évszázadát, amely végre is kialakítja a mai, újnak nevezett életformákat.

Mekkora fejlődést látunk a középkor e tíz százada mögött! A népvándorlás szüntelenül kóborló népeinek, hadainak kunyhóit látjuk az elején, majd feltűnnek Nagy Károly palotái, s a végén egy Mátyás király pompás vára hirdeti a kor nagyszerű lendületét. És hol van még a fejlődésnek az a folyamata, amely a katakombáktól a Szent Péter-bazilikáig, egy Assisi Szent Ferencig, Dante-ig, Giotto-ig s rajtuk keresztül Leonardo da Vinci, Michelangelo s Tiziano magasságáig lendül!

István az ő keresztény királyságában az első helyet a vallásnak, a másodikikat az egyháznak adta, ami jellemzően mutatja, hogy milyen döntő fontossága volt a középkorban a hitnek, nevezetesen a katolikus hitnek. Az ókor homályából kibontakozó népekre az egyház moralitása, s az ő régi műveltségüket messze tulszárnyaló és felülmuló műveltsége hatalmas vonzó erőt gyakorolt. Az egyház lett a görög-római műveltségnek egyetlen letéteményese. Ez a magasabb kulturából átvett, tisztultabb erkölcsiséget oktató hit e fiatal népekben olyan kétkedés nélküli tiszteletet fakasztott az egyház és tanítása iránt, hogy szívesen engedték át magukat a krisztusi hit törvényének és ismerték el irányítóul a hithirdető egyházat az egyén, társadalom s az állam életében.

Mindez természetes, ha elgondoljuk, hogy a középkori államok kialakulásának korában — a IV-től a VI. századig — az egyház már teljesen kiépített szervezetével vállalkozhatott arra, hogy a római birodalom területén és azon kívül megtelepedett ifjú népeket új államalakításokra vezesse, illetve e fejlődésben szellemi vezetőjük legyen. Így érthető, hogy ezen új királyságok népeit a katolikus, akkor még általános hit tartotta össze, foglalta egységbe, mivel azok keretein belül megszervezett új egyházak élén a római pápaság állott. Így került a szétomlott római univerzalizmus helyébe Krisztus vallásának római katolicizmusa. Erre mutat a kora-középkori himnus a Szent Lélekről, mondván: »A nyelvükben éz erkölseikben különböző népeket Te egyesítéd Uram!«

Mindezek ismerete nélkül nem érthetnénk meg Szent István államát s annak berendezkedését.

S ha most azt kérdezzük: mi szerepe volt a hitnek s általában az egyháznak a középkor államában — vagy éppen Szent István új magyar államában? Az egyház ideálisan tisztult államcélú tűzött a fejedelem és népe elé: a szent ágostoni *Civitas Dei*-t, Isten-államát.

A hippói egyháztanító († 431) ugyanis a betörő germánok halálos csapásai alatt összeomló római birodalom bukása fölött keresett vigasztalódást, amikor egy annál tökéletesebb, soha el nem muló s meg nem ingatható állam megszervezését tűzte az emberiség céljául. Ez pedig az égi és földi Isten-állam lehetett csak. Az előbbit a már elhalt jó lelkek alkotják az Ur jogára alatt, utóbbit a földön élő keresztények élik öntudatlan, államokfölötti, ideális egységben. Ez az ideális államcél uralta az egész középkort, s átszöve arisztotelészi szálakkal, továbbfejlesztve aquinói Szent Tamás elgondolásában, megtalálható a későbbi államelméletekben is.

Ezért van az, hogy az egyház személy szerint is kötelezni tudta a fejedelmeket ez államcél ápolására és követésére, hiszen az egyházi felavatás — vagyis a szentelt olajjal való fölkenés és koronázás — adta az alkalmat és eszközt az egyháznak arra, hogy az uralkodókat esküvel kösse le az Isten-állam polgárához méltó kormányzásra. Ez a koronázási eskü volt tehát az egyetlen reális korlátja a középkori államhatalomnak.

Természetes tehát, hogy ez az államszervezet nem nélkülözheti az egyházi rendet, viszont az egyház is rá van utalva az államhatalom védelmére. Így a középkori államban elválaszthatatlan egyház és állam még akkor is, ha köztük sokszor összeütközésre került a sor, mivel ez csak az egyházi és állami hatalom megoszlása miatt következett be, de a cél: a szent ágostoni elgondolás mindkettőnek célja maradt s egymásnak kiegészítői voltak az annak elérésére való törekvésben.

Látható ez az egymásrautaltság abból is, hogy egyházi férfiak (püspökök) vannak a fejedelem tanácsában, részt vesznek diplomáciai küldetésekben — ami szinte természetes is volt a nemzetközi latin nyelv miatt, — az állam közigazgatásában; hatalmas birtokaikon kiállított katonaságukkal értékes eremei a hadszervezetnek, nem egy jó katonas hadvezér is akad köztük. A király viszont hatalmas politikai és gazdasági előnyökkel, birtokok, felségjogok átengedésével, bírói hatóságai alóli mentési ísszel viszonzta az egyház nélkülözhetetlen szolgálatait.

Míg azonban az egyház eddigi szervei inkább annak felépítményét jelentették, nagy je en ösege lett az egyházi alsóépítménynek is, amely a kolostorokban, azok templomaiban, kórházaiban, könyvtáraiban húzódt meg.

Az első remeték az egyiptomi keresztények közül tünnek fel. Ezek a világgal szakított, csak a vallásos gyakorlatnak és szemlélődésnek élő remeték, akik egy közös fő, az apát vezetése alatt éltek és szerény igényeiket a saját kezük munkájával elégítették ki, voltak a szerzetes-ség első uttörői.

Csakhamar férfi és női kolostorok épültek, s e tiszteletet paran-

első életü remetek sok követőre találtak. Már a IV. század közepén Rómában is megtaláljuk a kolostorokat, míg végre nursiai Szent Benedek († 534) regulája jutott egyeduralomra az egész nyugati kereszténységben. A bencés-szabályzat szerint a szerzetesi élet célja Isten szolgálata. *Ora et labora* a benedek-rendi jelszó, ima és munka a bencés foglalkozása. Szent Benedek a fizikai munkát írta elő fiainak, s ezzel tulajdonképen egy új és hatalmas gazdasági misszió alapjait vetette meg, amelyet a kereszténység által meghódított barbárok területein valósít meg. A szerzetesség másik nagy irányítója, Cassiodorus Senator († 583) bevezette a kolostorokba a római-görög világi műveltség ápolását is, s így az európai keresztény kultúra kialakításában egyenesen döntő jelentőségű élethivatássá tette a tudományos munkát, melyet a fizikai munkával egyenlő fontosságúnak ítélt.

Ha már most azt nézzük, mi volt a középkori állam célja s feladatai, azt mondhatjuk, hogy a szó szoros értelmében tulajdonképen a középkorban jelenti a *fejedelem az államot*. Ennek a fejedelemben felolvadó államnak céljait megtaláljuk a koronázási esküben, amely lényegében egyforma minden keresztény államban. Ennek szövege többek közt így hangzik: »...védem az egyházat, a békét, a jogot — a fennálló jogrendet, mindenki igaz jogát —, az elnyomottakat és szenvedőket s az ország területi épségét.« A béke és a jogrend fenntartása valóban a középkori államnak jóformán egyetlen feladata.

Mai szemmel nézve ez talán érthetetlen. De figyelembe kell vennünk azt, hogy a mai államra nehezedő s napról-napra bővülő és súlyosodó feladatok közül a középkor államára (királyára) egyedül az igazságszolgáltatásnak, a közigazgatásnak, a külső és belső ellenségek elleni hadakozásnak gondolni hárultak, ez utóbbi egy része áthárítva a nemességre. Ehhez még csak az udvartartás költsége járult, míg a közoktatásügyet teljes egészében az egyház vállalta magára, a földművelés fejlesztésével kapcsolatban, melyet a Szent Benedek- és cisztercita-rend karolt fel valójában. Az ipart és kereskedelmet akként igyekszik fejleszteni a középkori uralkodó, hogy városokat alapít, s ezek szolgáltatják bevételeinek túlnyomó részét.

Szent István korában ismeretlen volt még a törvényhozásilag hozott, írott törvényekből álló alkotmánylevél (charta), de országgyűlésről sem hallunk említést. Ennek oka az, hogy a középkori ember szerint jog csak az lehetett, ami jogos, mivel pedig e jog *szokásjog*, a szokás által lett joggá, azért minden elvi megváltoztathatatlansága mellett is változik, hozzáidomul az élethez.

Természetesen sokszor szükségessé vált e szokásjognak, jogkönyvek s más jogi feljegyzések formájában való írásbafoglalása. Máskor pedig új jogot, törvényt kellett alkotni, különösen a kereszténység felvétele után. De még ilyenkor is a régi helyes, igaz jog helyreállítását érzik, melyet valamely későbbi visszaélés elhomályosított, mert hihetetlennek tartották, hogy ami jó, az nem lett volna ősi szokás. Ezért hivatkozunk ma is annyit Szent Istvánra és általában az Árpádokra, ha a régi jó idők jó szokásait akarjuk visszaállítani.

Szent István maga kormányozott, intézte az állam igen szűk körre szorító feladatait, forma szerint tehát korlátok nélkül uralkodott, amit mai szóval »korlátlan abszolutizmusnak« nevezhetnénk. Hogy mennyire nem volt az, hanem ellenkezőleg igen korlátolt volt, látni fogjuk. Nemcsak azért, mert az akkori állam feladat- és hatásköre is igen szűkre szabott volt, hanem, mert a formailag semmivel sem korlátolt királyt a »jog« kötötte, vagyis minden, még legkisebb alattvalójának joga is. Ennek a jogvédő és jogtisztelő kötelességnek a magyar királyok is alávetették magukat, amikor a koronázáskor esküt tettek. Mivel a jog, minden ember igaz joga, szent és sérthetetlen, éppugy fölötte állt a királynak, mint minden alattvalójának s őket egy ideális egységbe foglalta. A jognak ez a feltétlen tisztelete volt tulajdonképen az, ami Szent István országának jogrendjét biztosította, s egyetlen kifejezett korlátozás: a király koronázási esküje.

A Szent István-korabeli társadalmat nézve, azt látjuk, hogy az évszázados hagyományokban gyökerező vérségi szervezet és az ősi nemzetségi szokásjog sértetlenül kerültek ki a régi és új államrend küzdelméből. A honfoglaló nemesség utódai két századdal Szent István után is a régi vérségi szervezetben, törvényszerű ősi jogszokásnik szerint éltek.

A nemességet csupán *közjogi* természetű kötelék fűzte az uralkodóhoz, aki közvetlenül és személyesen gyakorolta velük szemben méltóságából folyó jogait.

A régi magyar vérségi társadalom mellett a királyi birtokszervezet járulékaként már Szent István korában kialakult egy amattól független, új hűbéri alapokon nyugvó társadalmi szervezet. Ez a társadalmi szervezet — szemben a magyar nemesi társadalom *egységes* jellegével — osztályokra tagozódott.

Mindazok, akik nem voltak nemesek (nemhez tartozó magyarok), ennek a hűbéri színezetű társadalomnak lettek tagjai. Ennek a társadalomnak legfelső rétege az új tisztviselő és adománybirtokos főrangúak és ispánok nagybirtokos osztálya volt. Tagjai a Géza és István korában bevándorolt német és olasz lovagok s magyar nemzetségeknek királyi adományban részesült, vagy ispánná kinevezett tagjai voltak. Ezek adománybirtokuk és tisztségük jövedelmét élvezve, vagyoni tekintetben fölé emelkedtek nemzetségük többi tagjainak.

Alattuk élt az udvari és várbeli vitézek népes osztálya, amelynek tagjai a hűbéres szolgálatra kötelezett és kisebb tisztségeket viselő birtokosok voltak. Személyükre nézve ugyan ezek is teljesen szabadok, de — szolgálati kötelezettségeik következtében — helyhez és a király személyéhez voltak kötve.

Legalsóbb rétege volt a társadalomnak a köznép, pór vagy szegény néven emlegetett közsabadok rendje. Ezekhez tartoztak a külföldről bevándorolt szabad telepesek vagy vendégek is. E társadalmi osztály tagjai a királyi, illetőleg a vár földjén pénzben vagy terményben fizetett évi földbér fejében gazdálkodó parasztok voltak. Személyes szabadságukért földesurí adót, földbért s fejadót fizettek (szabad dénárt).

A szabadság és szolgaság határán álltak a különféle terményadóval, urbéres szolgáltatással és munkával tartozó szabadok vagy félszabadok. Kezdetben inkább a szolgák sorába tartoztak, de a későbbi fejlődés során nagyobb szabadsághoz jutva, a közsabadok adóját is fizetni kezdték s ezek közé számították magukat.

Természetes, hogy már Szent István korában megindult a királyi magánbirtokon kialakult hűbéres színezetű társadalom mintájára a magánföldesuri hatóság alatt élő népek külön osztályokba való tömörülése is. Először az egyházi, később a világi adománybirtokon, utóbb már a nemzetségi birtokon is találunk a régi szolgák jogtalanságban egyseges rétegét felváltó új osztályokat.

A kereszténységnek s a feudális társadalomnak érdeme, hogy a rabszolgaságot megszüntette Európában. Bár a rabszolgaság intézményét az akkori társadalmi és gazdasági viszonyok, jogi nézetek miatt az egyháznak is akceptálnia kellett, annak teljes eltörlését nem tűzhette célul sem maga, sem mások elé, mégis mindent megtett, hogy a gazdát a rabszolgával való emberséges bánásmódra bírja, amiben maga járt elől jó példával s megkönnyítette a felszabadítást. Nagy dolog volt az, hogy az egyház felszentelt papjaivá rabszolgákat is, s hogy egy rabszolgának született katolikus pap eljutott Szent Péter trónjára is (I. Callixtus, 217—22).

Igy tűnt el a rabszolgaság nálunk is a XI—XII. század folyamán.

Az államháztartáshoz hasonlóan a katonai szervezeteknek is a királyi magángazdasága volt az alapja. A *királyi hadsereg* az udvari vitézeknek, az adománybirtokosoknak és az általuk fegyverbe állított katonáiknak a nádorispán vezetése alatt hadbaszálló zászlóaljjaiból állott. Ezeknek a vitézeknek állandó eltartása, katonai felszerelése, a hadieszközök, harcipariak és a hadimálhák kiállítása és ujitása a várgazdaságokat terhelte. A királyi kincstárra csupán a külföldön harcoló seregek ellátása hárult, mivel az adománybirtokosok, valamint a hadbaszálló nemesek a saját költségükön katonáskodtak.

A királyi seregen kívül *nemesi sereg* is volt, ezt azonban csak az országot fenyegető veszedelem esetén és nagyobb hadivállalkozások esetén vehette igénybe a király. Ennek tagjai a nemzetségi szervezetben élő magyar nemesek voltak. Hadbaszólításuk azonban mindig csak a király személyes vezérlete alatt történhetett.

A közigazgatás és igazságszolgáltatás sem rótt terhet Szent István kincstárára, mivel ezeket is a várgazdaságok élén álló ispánok látták el. A nádorispán és a várispánok általában gazdasági, katonai, közigazgatási és bírói hatóságot gyakoroltak a kezükre bízott uradalom fölött. Fizetést nem kaptak, de ezzel szemben élvezték a vezetésük alatti vármegye jövedelmének harmadát. Munkájukban kisebb tisztviselők segédkeztek, akik szolgálataik fejében az ispáni harmadból részesültek.

Említsük meg még a pénzügyet. A királyi háztartással egybeolvadt államháztartás bevételei nagyrészt az udvari és várgazdasági birtokokról befolyt jövedelmek voltak. De voltak ezen kívül Szent

Istvánnak ugynevezett *regálé-jövedelmei* is (az alattvalóktól a királyi felségjog alapján szedett jövedelmek). Ilyenek voltak a pénzverési haszon, a vásárpénz, a vám, rév, hidvám és a »szabad dénár« néven ismert fejadó.

A pénzverés joga természetesen a királyé volt. Szent István azonnal trónralépte után Esztergomban pénzverő-műhelyt rendezett be és ott jó ezüst pénzt veretett, amelynek egyik oldalán *Stephanus rex*, a másikon pedig *Regia Civitas* felirat volt. Mivel e pénzt a király a saját bányából tárolt ércből készíttette, igen nagy haszna volt azon, de jövedelmét növelték az idegen pénzeknek beváltása alkalmával szedett ugyanevezett pénzverési díjak is.

Míndezek dacára sem szabad azt gondolnunk, hogy ezidőben már kizárólag a pénz volt az általános fizetési eszköz. Ez jóformán csak a királyi városokra korlátozódott, máshol inkább *terménypénz*-zel: tinóval, állatbőrrel, prémmel bonyolították le az üzleteket.

A királyi vásárhoz menő árusokat és vevőket is megadóztatták. Ez az adó a király vásártartási adója volt. A vám, rév és hidvám szedése is kizárólag a királyé volt, mivel a gazdátlan területeken lévő utvonalakot is a király birtokának tekintették.

A király jövedelmének részét képezte végre a bírságul kivett büntetés-pénz is, amely legtöbbször tinóban kiszabott terménypénz volt.

Végigtekintve a középkori, Szent István által alkotott magyar királyságon, könnyű megállapítani, hogy ő a nomád szabadság fogalma helyébe a germán államalkotó elvet, a hűség eszméjét tette állama alapjává. István törekvései sikeréről a későbbi korszakok tesznek tanubizonyosságot: a korlátokat nem tűrő nomád nép idővel királyhű nemzetté vált: érzelmi világában a nomádkor szabadságeszméje harmonikusan egyesült a germán hűségfogalommal.

Élete munkája végén István bizalommal nézhetett a jövőbe és büszkeséggel a múltba. A pogány nemzetségek laza tömegéből sikerült szilárdan megalapozott keresztény államot alkotnia és ez államegyéniségei a keresztény-germán műveltség körébe beilleszteni.

